

RECENZJE – REVIEWS

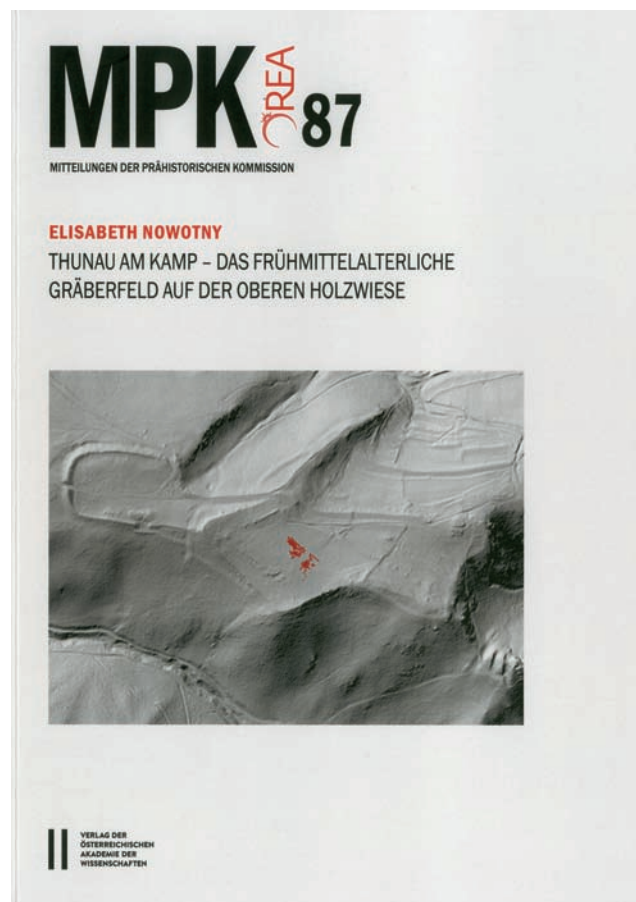
Przegląd Archeologiczny
Vol. 67, 2019, pp. 325-332
PL ISSN 0079-7138
DOI: 10.23858/PA67.2019.015

Elisabeth Nowotny, *Thunau am Kamp – Das frühmittelalterliche Gräberfeld auf der Oberen Holzwiese* mit Beiträgen von Karina Grömer, Martin Ježek, Mathias Mehofer, Erich Nau, Gabriela Ruß-Popa und Sirin Uzunoglu-Obenaus, Verlag der Österreichische Akademie der Wissenschaften 2018, ss. 399, ISBN 978-3-7001-8066-1, ISSN 0065-5376.

Mozaika kulturowa lub tygiel kulturowy to najbardziej odpowiednie terminy na określenie realiów panujących we wczesnym średniowieczu w strefie naddunajskiej. Należy do niej również obszar dzisiejszej Dolnej Austrii, uznawany za pogranicze między państwem frankijskim (państwem Karola Wielkiego, a następnie państwem wschodniofrankijskim), Wielkimi Morawami i terenem zajmowanym przez plemiona czeskie. Dla badaczy zajmujących się problematyką kształtowania się tożsamości etnicznej czy stratyfikacji społeczności żyjących we wczesnym średniowieczu (czyli takimi kwestiami jak: bycie Słowianinem, bycie moźnym czy wojem itp.) obszar ten jest bardzo atrakcyjny poznawczo. Właśnie m.in. tych ostatnich zagadnień dotyczy recenzowana w tym miejscu praca. W poprzedzającej zasadniczą część narracji przedmowie redaktor serii Barbara Horejs wyjaśnia, że studium opublikowano jako 87 tom serii *Mitteilungen der Prähistorischen Kommission*¹ wydawanej przez *Österreichische Akademie der Wissenschaften Philosophisch-historische Klasse*, jednocześnie podkreśla wagę tego opracowania, jako kolejnego etapu publikowania wyników badań z Thunau nad Kamp, które w istotny sposób poszerzają wiedzę o procesach kulturowych zachodzących we wczesnym średniowieczu na obszarze lewobrzeżnego dorzecza Dunaju w Dolnej Austrii.

Publikacja składa się z dwudziestu dwóch rozdziałów (łącznie 399 stron), które można podzielić na dwie zasadnicze części. Pierwsza, jednocześnie najobszerniejsza, to szesnaście rozdziałów wraz z bibliografią, katalogiem, tablicami i streszczeniem w języku angielskim (334 stron), będąca studium cmentarzyska pióra Elisabeth Nowotny (jest to dysertacja doktor-

¹ Seit 1.1.2013 ist die Prähistorische Kommission in das Institut für Orientalische und Europäische Archäologie integriert.

ska). Jej uzupełnienie stanowi 6 aneksów, w których zawarto wyniki badań specjalistycznych wybranych zabytków: *Die Textilreste aus dem Gräberfeld Thunau, Obere Holzwiese* – K. Grömer, E. Nowotny; *Lederreste im Gräberfeld von Thunau, Obere Holzwiese* – G. Ruß-Popa; *Untersuchungen zur Schmiedetechnik von Eisenobjekten aus dem Gräberfeld von Thunau, Obere Holzwiese* – E. Nau, M. Mehofer; *Überlegungen zur Metallversorgung im frühmittelalterlichen Waldviertel. Naturwissenschaftliche Analysen an*

Schmuckgegenständen und Trachtbestandteilen aus dem Gräberfeld Thunau, Obere Holzwielse – M. Mehofer; *Probersteine im Gräberfeld von Thunau, Obere Holzwielse* – M. Ježek oraz *Archäobotanische Auswertung der Verfüllung eines Eimers aus Grab 26 des Gräberfeldes von Thunau, Obere Holzwielse* – S. Uzunoglu-Obenaus. Informacje te przyczyniły się do uszczegółowienia wiedzy na temat niektórych aspektów kultury materialnej. Praca jest ilustrowana sto sześćdziesięcioma trzema rycinami, dodatkowo zawiera osiemdziesiąt jeden tablic i siedem tabel z danymi.

Podstawą monografii są dane pozyskane w trakcie badań wykopaliskowych realizowanych w latach 1986, 1987, 1990 i 1993 przez Herwiga Friesingera, a więc część z nich została wyeksplorowana ponad trzydzieści lat temu. Jednocześnie jest to najlepiej rozpoznane cmentarzysko z czasów karolińskich w Dolnej Austrii. Badaczka skoncentrowała swoje studia wokół zagadnień odnoszących się do: obowiązującego w społeczności rytuału pogrzebowego; czasu funkcjonowania i reguł, według których zorganizowano przestrzeń nekropoli; tożsamości i stratyfikacji pochowanej tam społeczności; roli tego miejsca w obrębie zespołu osadniczego w Thunau oraz w szerszej perspektywie, w sieci osadniczej funkcjonującej we wczesnym średniowieczu w strefie naddunajskiej. W kontekście podejmowanej problematyki można postawić pytania: jaką metodę analizy cmentarzyska w swoim studium wykorzystowała Elisabeth Nowotny?, jak oceniła potencjał badawczy objętych studiami danych? i jakie nowe ustalenia wniosła do problematyki struktury społeczności żyjących we wczesnym średniowieczu w strefie naddunajskiej?

Podjmując się zadania identyfikacji tożsamości i zasad stratyfikacji społecznej wspólnoty pochowanej na cmentarzysku na *Obere Holzwielse*, Autorka zaproponowała określoną procedurę badawczą, w której uwzględniono ustalenia wywodzące się m.in. z brytyjskiej, strukturalistycznej antropologii społecznej. Podkreślenia wymaga sposób formowania opinii. W całej monografii wyraźnie widoczne jest krytyczne i dyskusyjne nastawienie, zarówno do potencjału poznawczego wykorzystywanych danych, jak i metod badawczych stosowanych w opracowywaniu cmentarzysk. Kilkakrotnie w pracy zostały wskazane ograniczenia źródłowe uniemożliwiające jednoznaczny interpretację odsłoniętych pozostałości pochówków oraz zaznaczono, że specyfika danych z tego cmentarzyska (liczba grobów, dane dotyczące wyposażenia czy oznaczenia płci i wieku) powoduje,

że nie każda z metod wykorzystywanych w studiach tego typu stanowisk gwarantuje w tym konkretnym przypadku uzyskanie wyników wnoszących istotne poznawczo informacje. W analizowanych przez nią zagadnieniach widoczne jest wnikliwe rozpatrywanie przypadków niejednoznacznych, jak również wyrażona ostrożność w orzekaniu o obecności danej cechy czy prawidłowości, szczególnie na podstawie niejednoznacznych przesłanek. Tym samym Badaczka ma świadomość, że źle zinterpretowane dane determinują obraz konstruowanych przez archeologa procesów, a w tym konkretnym przypadku obraz rytuału pogrzebowego obowiązującego w społeczności pochowanej na cmentarzysku w Thunau, jej stratyfikacji czy też tożsamości. Jako przykłady mogą posłużyć uwagi wypowiedziane na temat: 1) głębokości pochówków (np. na wartość głębokości grobu oprócz decyzji osób dokonujących pochówku również wpływ miały: późniejsza dzielność rolnicza i/ oraz erozja); 2) widocznych na powierzchni cmentarzyska w czasie jego funkcjonowania konstrukcji grobów (np. wpływ procesów postdepozycyjnych oraz obecność obiektów osadniczych nie pozwala na jednoznaczne określenia funkcjonowania oznaczeń grobów na powierzchni cmentarzyska) lub 3) przebarwień kości, które mogą wynikać z zalegania szkieletów w glebie lub obecności na dnie jamy grobowej wapna, popiołu czy materiałów organicznych, takich jak słoma, mech, trawy itp. (brak próbek nie pozwala na rozstrzygnięcie tego problemu). W pracy są czytelne powtórzenia, których w tak prowadzonych rozważaniach nie można było uniknąć.

Lektura dwóch pierwszych rozdziałów, zatytułowanych *Einleitung* (s. 13-14) i *Fundort und Forschungsgeschichte* (s. 15-19), wprowadza Czytelnika w ogólną problematykę ośrodka w Thunau, a więc umożliwia pozyskanie podstawowych informacji dotyczących położenia stanowiska, historii badań czy stosowanych w trakcie prac terenowych zasad dokumentacji².

² Dla mediewistów niezajmujących się społecznościami żyjącymi we wczesnym średniowieczu na terenach naddunajskich kilka podstawowych informacji na temat ośrodka w Thunau. Nekropola na *Obere Holzwielse* stanowi część wczesnośredniowiecznego ufortyfikowanego ośrodka centralnego w miejscowości Thunau, położonego na wyniesieniu zwanym *Schanzberg*, nad zachodnim, prawym brzegiem rzeki Kamp, będącej lewobrzeżnym dopływem Dunaju. W zachodniej części wzniesienia *Schanze* rozpoznano pozostałości grodu. Na pozostałym terenie, położonym na południowy wschód od niego odsłonięto kolejne

W kolejnym (*Das Gräberfeld*, s. 21-26) omówiono rozpoznany w trakcie prac wykopaliskowych obszar nekropoli i scharakteryzowano odsłonięte tam pozostałości, w tym także te elementy które warunkują zaliczenie tego miejsca grzebalnego do typu cmentarzysk przykościelnych lub nieprzykościelnych (np. nie- lub regularny układ grobów, sposób organizacji obszaru cmentarzyska, obecność lub brak świątyni czy ciągów komunikacyjnych). Z przeprowadzonej dyskusji wynika, że jest to cmentarzysko szkieletowe, płaskie (215 pochówków odsłoniętych w 198 grobach, w tym dwa cenotafy), o nieregularnym rozplanowaniu, w którym wyraźnie widoczne są dwie części zróżnicowane pod względem wielkości, rozdzielone obszarem wolnym od pochówków. Mniejsza, południowa część liczy sześć rzędów grobów, natomiast w większej, północnej wydzielono ich dwanaście. Pewne kontrowersje budzą kolejne dwa elementy cmentarzyska, a więc kościół oraz ogrodzenie w formie palisady łączącej nekropole z dworem wielmoży. Badaniem *Herrenhof* zajmowała się Hajnalka Herhold³ i to jej interpretacje dotyczące czasu i etapów rozwoju dworu, w tym również kościoła i palisad, są cytowane i dyskutowane w kilku miejscach tej pracy. W trakcie badań nie odsłonięto pozostałości świąty-

czony tego zespołu. W obrębie *Obere Holzwise* oprócz wymienionego już powyżej cmentarzyska zadokumentowano kilkufazową siedzibę wielmoży, dwór – *Herrenhof*. We wschodniej części wzniesienia *Schanzberg* zwanej *Untere Holzwise* odkryto ślady osadnictwa i fundament kościoła. Obraz zasiedlenia dopełniają stanowiska położone na północ od *Untere Holzwise* w obrębie północnego zbocza określanego jako *Nordhang*. Również u podnóża wzniesienia nad brzegiem rzeki Kamp zidentyfikowano pozostałości cmentarzyska i osady produkcyjnej. Około 100 m na północny zachód od grodu *Schanze* przebadano wczesnośredniowieczne cmentarzysko kurhanowe *Hügelgräbe*. Natomiast w południowo-wschodniej części kompleksu znajdują się ruiny średniowiecznego zamku Thunau, popularnie zwane *Schimmelsprung*. W wielu częściach wyniesienia *Schanzberg* odsłonięto również pozostałości osadnictwa pradziejowego. Przykładowa literatura na ten temat: Breibert 2013, 2018; Herold 2008, 2011; Obenaus 2011, 2018.

³ Według Herold południowo-wschodnią część cmentarzyska można łączyć z systemem palisady nr 1 (jej układ został zrekonstruowany) i odpowiada ona 1. fazie funkcjonowania *Herrenhof*, natomiast północno-wschodnią część nekropoli łączy z palisadą nr 2 i 2. fazą *Herrenhof*. Trzeba jednak mieć na uwadze, że pozostałości dwóch drewnianych palisad o różnym układzie zachowały się w niejednakowym stopniu (ryc. 7, s. 24) i żadna z nich nie obejmuje całego obszaru grzebalnego.

ni. Opierając się na ustaleniach Herhold, Nowotny za prawdopodobne miejsce lokalizacji takiej budowli, być może drewnianej, a nie murowanej, wskazała północno-wschodnią część przebadanego obszaru określaną jako *graffreies Areal* (ryc. 7). Jednak uznanie tego stanowiska za cmentarzysko przykościelne nie jest takie jednoznaczne. Pusty obszar i układ grobów wokół niego (szczególnie tych zawierających bogate wyposażenie) nie jest przekonującym potwierdzeniem obecności kościoła. Kolejna trudność dotyczy przeznaczenia i czasu funkcjonowania dwóch palisad uznawanych za formę delimitacji zespołu składającego się z cmentarzyska i sytuowanych w jego sąsiedztwie zabudowań mieszkalnych uznawanych za dwór wielmoży.

Wyniki wieloaspektowego studium danych stanowiących podstawę rozpoznania zwyczajów pogrzebowych obowiązujących na cmentarzysku z *Obere Holzwise* zawarto w rozdziale zatytułowanym *Bestattungssitten* (s. 27-47). Rozbudowana struktura tej części pracy, w skład której wchodzi trzy podrozdziały (*Grabbau, Bestattungsart, Störungen*) oraz liczne paragrafy, odzwierciedla różnorodność omawianych zagadnień. W rozdziale tym zastosowano standardową w tego typu analizach procedurę badawczą polegającą na przybliżeniu rytuału pogrzebowego poprzez charakterystykę jego elementów, w której wykorzystano zestawienia statystyczne oraz kartografowanie rozkładu cech na planie cmentarzyska. Treści zawarte w pierwszym podrozdziale są wynikiem analizy takich właściwości jam grobowych jak: głębokość, wielkość i forma, obecność wspólnych i pojedynczych jam grobowych czy oznaczenia grobów w obrębie cmentarzyska. W następnej kolejności omówione zostały drewniane i kamienne pozostałości konstrukcji jamy grobowej, układ dna jamy grobowej oraz orientacja grobów. W tej części pracy warto zwrócić jeszcze uwagę na jeden aspekt dotyczący rozróżnienia grobów, w których złożono dwóch zmarłych, od grobów zawierających pojedyncze pochówki w różny sposób nakładające się na siebie – superpozycja (podrozdział *Bestattungsart*). W uwagach poprzedzających analizę Autorka przytacza ustalenia dwóch badaczy – H. Lüdemanna (1994) i A. Pollexa (2000). Według pierwszego: *Sie unterscheidet bei auf nahezu gleichem Niveau in derselben Grabgrube niedergelegten Bestattungen zwischen „Mehrfach- bzw. Doppelbestattungen“, die eine (nahezu) gleichzeitige Niederlegung beschreiben, und „Mehrfach- bzw. Doppelgräbern“, die bei Unklarheiten bezüglich der Gleichzeitigkeit zur Anwendung*

kommen sollen (s. 35). Natomiast drugi badacz uważa: ...*wurde der Begriff „echte Doppelbestattung“ für zeitgleiche Bestattungen in derselben Grabgrube vorgeschlagen, während „Doppelbestattungen“ ohne Beiwort lediglich räumlichen Bezug aufweisen, wozu er Kleingruppen, Superpositionen und Nachbestattungen zählt* (s. 35). E. Nowotny, opowiadając się za propozycją Lüdemanna i w kontekście tych poglądów, prowadzi badania podwójnych pochówków w jednym grobie i grobów wkopanych w już istniejące pochówki (ryc. 16). W ostatnim podrozdziale zostały omówione przyczyny zakłóceń czytelnych w obrębie grobów, zarówno tych związanych z ponownym wykorzystaniem tego samego miejsca przez kolejny pochówek (to jeden z przykładów powtórzeń wcześniejszych wypowiedzi), jak również tych wynikających z zajęcia terenu pod osadnictwo oraz również późniejszych, nowożytnych przekształceń tego obszaru.

W większości prac analizujących cmentarzyska największy pod względem objętości rozdział to typologiczno-chronologiczne studium przedmiotów znajdujących w grobach. Tak również jest w przypadku opracowania cmentarzyska z Thunau. Rozdział zatytułowany *Das Fundmaterial* nie tylko liczy najwięcej stron (49-114), ale także ma najbardziej rozbudowaną strukturę. W pierwszej jego części Badaczka odwołuje się do obowiązujących w literaturze teorii i wychodzi z założenia: *Da die Forschungsgeschichte sowie die verschiedenen Forschungsmeinungen bezüglich der materiellen Hinterlassenschaften der meisten dieser Sphären hinlänglich bekannt sind und erst in letzter Zeit zusammenfassend behandelt wurden, soll hier lediglich auf die mährische Komponente eingegangen werden* (s. 49). Myśląc o opracowaniach podsumowujących różnego rodzaju wpływy kulturowe, cytowała prace: Wolfganga Breiberta (2005, 422-426), swoją własną (Nowotny 2008, 231-235) oraz Stefana Eicherta (2010, 14-17). W tych kilku pierwszych akapitach została zreferowana dyskusja odnosząca się do najnowszych wyników dociekań dotyczących m.in. datowania poszczególnych grup typologicznych ozdób odsłoniętych w pochówkach w strefie naddunajskiej. Wskazano na problematykę genezy, rozwoju i chronologii ozdób związanych z horyzontem przedketlaskim (*Vor-Köttlach-Horizons*) czy ozdób typu veligradzkiego. W dalszej części rozdziału Autorka przechodzi do analizy przedmiotów odkrytych w grobach, które uporządkowała w grupach spójnych pod względem funkcji. Poszczególne kategorie zabytków zostały szczegółowo omówione w podrozdziałach zatytułowanych *Schmuck und Trachtzubehör, Waffen*

und Reitzubehör oraz *Werkzeuge und Geräte*. O ile trzy pierwsze wyróżnione grupy są zrozumiałe, o tyle konieczne jest wyjaśnienie, co kryje się pod czwartym, bardzo ogólnym i tym samym „pojemnym” znaczeniowo terminem *Sonstiges*. Badaczka rozumie pod nim kości zwierzęce, drewniane wiadra, ceramikę, zamknięcia (zamki) i fosylia. We wszystkich wyżej wymienionych podrozdziałach przeprowadzono studium przedmiotów pozyskanych z grobów na poziomie typologicznym i chronologicznym.

W ostatnim podrozdziale, zatytułowanym *Verwendung von Edelmetallen*, uwagę Czytelnika skierowano na zagadnienia odnoszące się do dystrybucji wyrobów wykonanych z metali szlachetnych, pokrytych powłoką z takich metali oraz powłoką imitującą metale szlachetne (cyna i ołów). Rozpatrując lokalizację takich przedmiotów w grobach, należy stwierdzić, że tylko w jednym pochówku znajdującym się w południowo-wschodniej części cmentarzyska zarejestrowano przedmiot wykonany ze srebra. Pozostała część wyrobów została złożona w grobach usytuowanych w części północnej, gdzie znajdują się zmarli pochowani z mieczami (ryc. 84). W tej części pracy warto również przestudiować akapity, w których opisano uzbrojenie, głównie kwestie związane z mieczami typu Y. Uprzedzając problematykę podejmowaną w kolejnym rozdziale, należy zwrócić uwagę na chronologię tych pochówków (groby 129 i 130) opartą o wyniki datowania metodą radiowęglową, szczególnie w kontekście związanej z mieczami typu Y ogólnoeuropejskiej problematyki. A więc tych kwestii, na których dotychczas opierano podstawy chronologii tego typu mieczy. Za dopełnienie zagadnień odnoszących się do materiału można uznać wyniki analiz wybranych zabytków opublikowane w aneksach.

Celem rozważań podjętych w kolejnym rozdziale, zatytułowanym *Methodik der Auswertung und ihre Anwendung* (s. 115-139), była weryfikacja metod datowania powszechnie wykorzystywanych w analizach stanowisk takich jak cmentarzyska do precyzowania czasu funkcjonowania nekropoli z *Obere Holzweise*. Według Nowotny przedyskutowanie tych zagadnień miało przyczynić się do wyeliminowania procedur badawczych nieprzydatnych w ustaleniu ogólnych ram czasowych cmentarzyska czy poszczególnych etapów jego rozwoju. Rozważania były prowadzone na dwóch poziomach, w ramach metod precyzowania chronologii relatywnej (pierwszy podrozdział) oraz absolutnej (drugi). W pracy sformułowano pogląd, w którym wskazano na małą przydatność w analizowanym materiale metody seriacji. Negatywna opinia

(brak możliwości jednoznacznego rozstrzygnięcia) została także wypowiedziana w stosunku do możliwości sprecyzowania chronologii relatywnej za pomocą analizy układów stratygraficznych, mimo zanotowania przykładów nakładania się pochówków. *Wie ausgeführt wurde, sind Kombinationsstatistik, Horizontal- sowie Vertikalstratigraphie nicht oder nur beschränkt anwendbar bzw. erbringen für eine relative Chronologie der auf dem Gräberfeld vorhandenen Typen kaum nutzbare Ergebnisse* (s. 129). Sytuacja ta wynika m.in. z braku obecności w grobach znajdujących się w superpozycji przedmiotów uznawanych za wyznaczniki chronologii pozwalające na sprecyzowanie relacji czasowych między pochówkami (patrz s. 117, tabele 3 i 4). W ramach stratygrafii wertykalnej Badaczka podjęła się również ustalenia relacji czasowych między pozostałościami cmentarzyska a starszym osadnictwem pradziejowym i wczesnośredniowiecznym oraz zabudowaniami dworu, w tym także śladami po palisadach. Wykorzystanie w tej procedurze kartografowania określonych właściwości pochówków na planie cmentarzyska miało umożliwić rozpatrywanie w ramach stratygrafii horyzontalnej innych zjawisk niż tylko różnice czasowe pomiędzy grobami czy grobami a obiektami osadniczymi, a więc np. takich zjawisk jak reguły, według których rozmieszczono pochówki mężczyzn i kobiet. W tym miejscu sformułowane zostały również przesłanki, na których oparto poglądy przemawiające za obecnością kościoła. Przytoczono także analogie dotyczące obiektów sakralnych, w sąsiedztwie których (po wschodniej stronie tego typu budowli) sytuowano bogato wyposażone pochówki. Równie wnikliwą analizą objęto kwestie dotyczące chronologii absolutnej, w kontekście możliwości datowania pochówków za pomocą pojedynczych znalezisk monet, wyników studiów depozytów ozdób i monet oraz, coraz częściej stosowanych w archeologii, badań specjalistycznych – analiz radiowęglowych. Do datowania metodą ^{14}C wybrano 10 pochówków, w tym również zmarłych wyposażonych w uzbrojenie (miecze typu Y). Takie postępowanie badawcze umożliwiło konfrontację ustaleń czasowych przeprowadzonych dwiema niezależnymi metodami w sposób tradycyjny (na podstawie metody typologiczno-chronologicznej) z wynikami analiz specjalistycznych. Dla badaczy zainteresowanych problematyką datowania mieczy typu Y istotne są wyniki analiz radiowęglowych uzyskane dla dwóch pochówków, zmieniające dotychczasowe ustalenia odnoszące się do początków ich użytkowania (rezultaty warto porównać z pracami Kazakevi-

čius 1996; Hošek, Košta, Mařík 2012; Andrushchuk 2014).

Wyniki studium przeprowadzonego na poprzednich stronach monografii zostały wykorzystane w rozdziale dotyczącym struktury społecznej i tożsamości społeczności pochowanej na cmentarzysku *Obere Holzweise* (*Soziale Identitäten und Beziehungen*, s. 141-160). Problematykę tę rozpatrzono w trzech podrozdziałach (*Alter und Geschlecht, Sozialstatus* oraz *Weitere Zugehörigkeiten bzw. Identitäten*). W uwagach wstępnych Autorka zdefiniowała założenia metodologiczne swoich rozważań. U ich podstaw legła wielowymiarowa analiza wychodząca z koncepcji funkcjonujących w ramach (niemieckiej) etnologii i (brytyjskiej) strukturalistycznej antropologii społecznej i nawiązująca do archeologii postprocesualnej (Härke 1989). Tak przyjęte postępowanie badawcze miało doprowadzić do rozpatrzenia wzajemnych relacji zachodzących między dwiema zasadniczymi kategoriami uznawanymi za diagnostyczne w badaniach nad statusem społecznym przeszłych społeczności (cechy biologiczne i cechy obowiązujące w ramach rytuału pogrzebowego). Wychodząc z założenia, że to właśnie społeczność chowająca zmarłego w oparciu o obowiązujące w jej obrębie system norm i wartości decydowała o lokalizacji miejsca spoczynku, konstrukcji jamy grobowej czy wyposażeniu zmarłego, Badaczka poszukuje reguł zachodzących między tymi kategoriami. Takie ukierunkowanie analizy miało na celu uzyskanie informacji o rolach pełnionych przez poszczególne grupy płciowe i wiekowe, które zmieniały się w trakcie życia członków społeczności oraz o wewnętrznych podziałach obowiązujących we wspólnocie z Thunau. Elementy rytuału, które zostały uznane za diagnostyczne w analizie ról związanych z wiekiem i płcią, to wielkość i głębokość jam grobowych, rodzaj konstrukcji czy obecność przedmiotów i częstotliwość ich występowania. W ramach kolejnego poziomu analizy rozważano możliwości studiów nad pozycją zajmowaną przez pochowane osoby (kwestie dotyczące obecności elit). Studium statusu społecznego poprzedza krótka refleksja na temat podstaw badawczych praktykowanych w tego typu dociekaniach, w szczególności tych wypracowanych w ramach badań cmentarzysk funkcjonujących w centrum państwa wielkomorawskiego. Autorka uważa, że oprócz wyposażenia, a więc najczęściej przyjmowanego kryterium w tego typu analizach, należy jeszcze przyjąć inne czynniki. *Gegebenenfalls festzustellende Korrelationen zwischen den Datengruppen Ausstattung, Grabgröße, Grabbau und Position des Grabes*

zeigen deren Verbindungen untereinander und somit ihr Zurückgehen auf gleiche Faktoren. Z. B. wäre im Fall von Zusammenhängen zwischen Ausstattung und Aufwand im Grabbau – und dem Ausschluss anderer Faktoren – ein Einfluss vertikaler Hierarchie anzunehmen (s. 154). Z tej wypowiedzi można wnioskować, że konieczne jest rozpatrzenie relacji, jakie zachodzą pomiędzy wyposażeniem, wielkością jamy grobowej, konstrukcjami (chodzi tu o tzw. nakład pracy związany z wykopaniem jamy i budową konstrukcji kamiennych czy drewnianych) oraz lokalizacją grobu w ramach cmentarza. Należy się zgodzić z poglądami E. Nowotny, wypowiedzianymi w dalszej części, iż braku wyposażenia zmarłych nie można w prosty sposób łączyć z niskim statusem społecznym czy niską kondycją ekonomiczną osoby czy osób pochowanych. W badaniach tego zagadnienia, oprócz czynników niesprzyjających przetrwaniu przedmiotów składanych do grobu, konieczne są również rozważania dotyczące zachodzących w czasie zmian w eschatologii badanej wspólnoty.

W części rozdziału dotyczącej tożsamości społeczności dokonano rozróżnienia między pochodzeniem (pochodzeniem w wymiarze geograficznym) a przynależnością polityczną i tożsamością. W rozważaniach prowadzonych nad tym zagadnieniem Autorka łączy wyniki analiz specjalistycznych i archeologicznych. W przypadku zagadnień dotyczących pochodzenia geograficznego pochowanych osób stawia pytanie: *...ob sie ihre Kindheit an diesem Ort verbrachten oder nicht, ...* (s. 158). Odpowiedzią na nie jest wynik badania izotopu strontu, z którego wynika, że tylko 9 procent zmarłych spędziło dzieciństwo w tym regionie, zatem dominująca część ludności z Thunau to przybysze. Taki rezultat nie jest zaskakujący dla Badaczki, bowiem uważa ona, że stopień zasiedlenia tego regionu w VIII w. był niewielki i tylko przypływ znacznej liczby ludności z zewnątrz pozwalał na zorganizowanie nowych form zasiedlenia. Zważywszy na fakt, że cmentarzysko było użytkowane przez 100 lat, to dopływ ludności z zewnątrz musiał następować w sposób systematyczny, co oczywiście nie jest niemożliwie.

Ważną część opracowania stanowi sprecyzowanie czasu chowania zmarłych – rozdział zatytułowany *Datierung* (s. 162-167). Do tych celów wykorzystano wszystkie zgromadzone w trakcie analizy dane (wyniki datowania metodami: typologiczno-chronologiczną, ¹⁴C i porównawczą). Prowadzone w tym rozdziale studia miały na celu ustalenie początku i kresu funkcjonowania nekropoli, relacji czasowych

między poszczególnymi pochówkami (w tym również sprecyzowania datowania pochówków uznanych za przedstawicieli elit) oraz między cmentarzyskiem a osadnictwem na stanowisku *Obere Holzwiase*. Ogólne ramy czasowe użytkowania nekropoli zawierają się w przedziale od końca VIII (horyzontem przedketlaskim – *Vor-Köttlach-Horizons*) do końca IX w. z zastrzeżeniem możliwości funkcjonowania jeszcze w początkach X stulecia. Istotą ustaleń tego rozdziału jest uwypuklenie trudności z zsynchronizowaniem czasu pochówków przedstawicieli elit płci męskiej i żeńskiej.

W rozdziale *Erstellung der Belegungsabfolge und Deutung der Gräberareale* (s. 169-177) E. Nowotny zaproponowała metodę analizy rozwoju w czasie przestrzeni cmentarzyska. W rozpatrywaniu tych zagadnień zrezygnowała z tradycyjnie stosowanych schematów podziału chronologii funkcjonujących w literaturze, np. starszy i młodszy horyzont wielkomorawski, a zastosowała porządkowanie zmian w półwiecznych przedziałach czasowych. Takie postępowanie było m.in. związane z wyznaczonymi we wcześniejszych badaniach fazami rozwoju zasiedlenia Thunau. Wielopoziomowa korelacja różnych czynników stała się podstawą precyzowania chronologii wydzielonych części nekropoli w oparciu o datowanie poszczególnych grobów. Według jej ustaleń cmentarzysko funkcjonowało od końca VIII do początku X stulecia. Punktem wyjścia studium była lokalizacja grobów dobrze datowanych. W ten sposób została określona najstarsza część cmentarzyska, datowana na koniec VIII wieku. Jak pamiętamy, Badaczka wyznacza ją w północno-zachodnim obszarze nekropoli, w sąsiedztwie dwóch pochówków z mieczami. W sprecyzowaniu czasu powstania kolejnych części cmentarzyska wykorzystano wyniki analizy rozkładu grobów, dla których uzyskano prawdopodobne, ale jednocześnie szerokie datowanie. W rozważaniach nad czasowo-przestrzennym rozwojem cmentarzyska pomocne okazały się także relacje czasowe zachodzące między grobami a fazami osadniczymi związanymi z funkcjonowaniem dworu wielmoży.

W przedostatnim rozdziale, zatytułowanym *Das Gräberfeld im Kontext seines Umfeldes* (s. 179-188), porównano wyniki analizy cmentarzyska z *Obere Holzwiase* w Thunau z ustaleniami uzyskanymi dla tego typu stanowisk rozpoznanych na terenie Dolnej Austrii (najbliższe sąsiedztwo, tu ograniczone możliwości badań ze względu na niewielkie zaawansowanie prac nad opracowaniem cmentarzysk) oraz w Czechach, na Słowacji, Morawach czy na Węgrzech

(szerszy kontekst kulturowy). W ocenie E. Nowotny cmentarzysko w Thunau nie przystaje do nekropoli znanych z centrum państwa wielkomorawskiego, takich jak Mikulčice czy Staré Město. Mimo to zostało ono zaliczone do typu prestiżowych cmentarzysk, na których pochowano lokalną elitę. W kontekście lepiej rozpoznanych nekropoli sformułowano stwierdzenie, że rytuał pogrzebowy obowiązujący na *Obere Holzwise* jest zbliżony do tego rozpoznanego na cmentarzysku w Břeclav-Pohansko. Pracę kończy rozdział zatytułowany *Zusammenfassung* (s. 189-193) – podsumowanie uzyskanych wyników analizy.

Rekapitulując powyższe uwagi, należy się zastanowić, jakie informacje o społeczności użytkującej cmentarzysko na *Obere Holzwise* w Thunau można uzyskać na podstawie monografii E. Nowotny? Analizowane stanowisko to nekropola rodowa, być może przykościelna, funkcjonująca od końca VIII do końca IX w., niewykluczone, że jeszcze w początkach X stulecia. Przeprowadzone badania negatywnie zweryfikowały starszy pogląd, w myśl którego osoba pochowana w grobie 22 (południowe skupisko) była uznawana za założyciela wspólnoty (Friesinger, Friesinger 1991, 18). Elisabeth Nowotny uważa, że osoby spoczywające w sąsiedztwie grobów 129 i 130 są członkami rodziny wielmoży. Pierwszym wyróżnikiem społeczności jest jej zróżnicowanie manifestujące się dominacją grobów dzieci (55,3%) nad pochówkami mężczyzn (21,9%) i kobiet (16,3%), przy czym większość pochowanych to ludzie obcy (analizy strontu). Badaczka wykazała, że pochowana ludność jest zróżnicowana pod względem statusu społecznego (obecność elit). Za groby przedstawicieli najwyższych warstw społecznych uznano te usytuowane w sąsiedztwie domniemanego kościoła (obszar związany z grobami numer 129 i 130). Kolejna specyfika tego cmentarzyska polega na obecności elit żeńskich w starszej fazie jego użytkowania przy braku elit męskich i odwrotności tej sytuacji dla młodszej fazy. Dodatkowym argumentem wspierającym stratyfikację społeczności zamieszkującej Thunau, a w szczególności obecność elit, są według Badaczki przekazy pisane. Uwaga ta dotyczy wzmianki zawartej w dokumencie datowanym na lata 902/903, w której wymieniony jest Józef (Joseph) słowiański możny, którego siedzibę lokalizuje się w Thunau. Nie można jednak na podstawie danych z cmentarzyska jednoznacznie ocenić, jaki był polityczny i kulturowy związek społeczności zamieszkującej ośrodek w Thunau z państwem wschodniofrankijskim lub wielkomorawskim.

Pewne zastrzeżenia budzi kilka kwestii. Zważywszy na fakt, że cmentarzysko zostało założone na miejscu w różny sposób wykorzystywanym w przeszłości, w pracy wyraźnie zabrakło planu stanowiska *Obere Holzwise*, na którym pokazano by rozplanowanie poszczególnych faz zasiedlenia tego miejsca (relacje przestrzenne i czasowe zabudowań dworu i cmentarzyska), rycina numer 5 moim zdaniem nie jest wystarczająca. Dalszych studiów wymagają zagadnienia dotyczące obecności kościoła, jego lokalizacja i chronologia. Ustalenia te mają istotne znaczenie dla ogólnej problematyki chrystianizacji tych terenów. Przede wszystkim należy sobie odpowiedzieć na pytanie: czy kościół musiał istnieć, czy może to nasza wiedza o ośrodkach wielkomorawskich czy ogólnie o ośrodkach funkcjonujących w strefie naddunajskiej nie narzuca pewnego schematu myślenia powodującego konieczność identyfikacji świątyni w obrębie cmentarzyska na *Obere Holzwise*. Propozycja lokalizacji kościoła powoduje, że układ grobów wokół niego odbiega od schematów znanych z innych wczesnośredniowiecznych nekropoli. A więc istotne jest wyjaśnienie, czy mamy do czynienia z cechą charakterystyczną dla cmentarzyska w Thunau, czy z trudnością w lokalizacji świątyni. Równie istotna jest kwestia chronologii kościoła, w szczególności w kontekście datowania początków cmentarzyska na koniec VIII stulecia. Zważywszy na dyskutowane w różnych częściach monografii zmiany związane z precyzowaniem czasu funkcjonowania różnych wyrobów, w tym głównie ozdób oraz mieczy typu Y, w przyszłości można się liczyć z korektą datowania poszczególnych miejsc pochówku i tym samym rozbieżności dotyczące przesunięć chronologicznych w obecności elit żeńskich i męskich mogą ulec zmianie. Mam świadomość, że Badaczka porównała uzyskane wyniki z danymi pochodzącymi z cmentarzysk najlepiej przebadanych i opracowanych o zbliżonym czasie użytkowania, umożliwiającymi prowadzenie wielopoziomowych analiz. Jednak stanowiska te należą do nekropoli funkcjonujących w głównych ośrodkach np. państwa wielkomorawskiego. Tym samym w mniej lub bardziej świadomy sposób zostało skonstruowane porównanie cmentarzysk funkcjonujących w centrum z nekropolą istniejącą na obszarze pogranicza.

Mimo problemów, które trzeba jeszcze rozważyć, studium Elisabeth Nowotny jest nie tylko formą publikacji nowych danych poszerzających naszą wiedzę z zakresu rytuału pogrzebowego obowiązującego we wczesnym średniowieczu w strefie naddunajskiej, ale także stanowi interesującą propozycję analizy struk-

ture społecznej wspólnot zamieszkujących w strefie uznawanej przez badaczy za pogranicze.

BIBLIOGRAFIA

- Andrushchuk F.O. (2014). *Viking swords. Swords and social aspects of weaponry in Viking Age societies*. Stockholm: Statens historiska museum.
- Breibert W. (2005). Das karolingerzeitliche Hügelgräberfeld von Wimm, MG Maria Taferl, VB Melk, Niederösterreich: Untersuchungen zur Problematik frühmittelalterlicher Bestattungssitten im niederösterreichischen Donauraum. *Arheološki Vestnik*, 56, 391-433.
- Breibert W. (2013). Frühmittelalterliche Hügelgräber auf der Schanze von Thunau am Kamp, Niederösterreich: Mit einem Beitrag von Karin Wiltschke-Schrotta. *Archaeologia Austriaca*, 94/2010, 127-149.
- Breibert W. (2018) Überlegungen zur frühmittelalterlichen Hügelgräberlandschaft um den Zentralort von Thunau am Kamp (Bez. Horn, Niederösterreich). W: E. Nowotny, M. Obenaus, S. Uzunglu-Obernaus (red.), *Archäologische Forschungen in Niederösterreich. 50 Jahre Archäologie in Thunau am Kamp. Festschrift für Herwig Friesinger*. Neue Folge, 5, (65-74). Krems: Landessammlungen Niederösterreich und der Donau-Universität Krems.
- Eichert St. (2010). *Die frühmittelalterlichen Grabfunde Kärntens: Die materielle Kultur Karantaniens anhand der Grabfunde vom Ende der Spätantike bis ins 11. Jh.* Klagenfurt am Wörthersee: Geschichtsverein für Kärnten.
- Friesinger H., Friesinger I. (1991). Ein Vierteljahrhundert Grabungen in Thunau/Gars am Kamp. *Archäologie Österreichs*, 2(1), 6-22.
- Härke H. (1989). Die anglo-amerikanische Diskussion zur Gräberanalyse. *Archäologisches Korrespondenzblatt*, 19, 185-194.
- Herold H. (2008). Der Schanzberg von Gars-Thunau in Niederösterreich – eine befestigte Höhensiedlung mit Zentralortfunktion aus dem 9.-10. Jh. *Archäologisches Korrespondenzblatt*, 38(2), 283-299.
- Herold H. (2011). The fortified hilltop site of Gars-Thunau and the settlements of the 9th and 10th centuries AD in Lower Austria. W: J. Macháček, Š. Ungerman (red.), *Frühgeschichtliche Zentralorte in Mitteleuropa. Studien zur Archäologie Europas 14* (519-528). Bonn: Habelt Verlag.
- Hošek J., Košta J., Mařík J. (2012). Nálezy raně středověkých mečů v aglomeraci raně středověkého hradiště v Libici nad Cidlinou. *Sborník Národního muzea v Praze – Řada A – Historie*, 66(1-2), 71-96.
- Kazakevičius V. (1996). *IX-XIII a. baltų kalavijai*. Vilnius: Lietuvos Istorijos Institutas.
- Lüdemann H. (1994). Mehrfachbelegte Gräber im Frühmittelalter. *Fundberichte aus Baden-Württemberg*, 19(1), 424-589.
- Nowotny E. (2008). Das frühmittelalterliche Gräberfeld von Hohenberg, Steiermark, mit Exkursen zur historischen und archäologischen Situation im Ostalpenraum. *Archaeologia Austriaca*, 89/2005, 177-250.
- Obenaus M. (2011). Die neuen Forschungen in der Talsiedlung von Thunau am Kamp (Ein Zwischenbericht). W: J. Macháček, Š. Ungerman (red.), *Frühgeschichtliche Zentralorte in Mitteleuropa. Studien zur Archäologie Europas 14* (529-549). Bonn: Habelt Verlag.
- Obenaus M. (2018). Zum Abschluss der archäologischen Untersuchungen im Bereich der frühmittelalterlichen Talsiedlung von Thunau am Kamp. W: E. Nowotny, M. Obenaus, S. Uzunglu-Obernaus (red.), *Archäologische Forschungen in Niederösterreich. 50 Jahre Archäologie in Thunau am Kamp. Festschrift für Herwig Friesinger*, Neue Folge, 5, (75-90). Krems: Landessammlungen Niederösterreich und der Donau-Universität Krems.
- Pollex A. (2000). Betrachtungen zu jungslawischen Mehrfachbestattungen. *Ethnographisch-Archäologische Zeitschrift*, 41, 407-422.

Justyna Kolenda

Adres Autorki:

Dr Justyna Kolenda
 Ośrodek Badań nad Kulturą Późnego Antyku
 i Wczesnego Średniowiecza
 Instytut Archeologii i Etnologii PAN
 ul. Więzienna 6
 50-118 Wrocław
 e-mail: jko@arch.pan.wroc.pl
 <https://orcid.org/0000-0002-0177-2550>